

Piotr Wrzesiński

Uchylenie się od skutków prawnych umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym na podstawie błędu lub podstępu

Artykuł zawiera analizę możliwości uchylenia się od skutków oświadczenia woli, złożonego przez ubezpieczającego pod wpływem błędu lub podstępu, przy zawarciu umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym oraz ewentualnych konsekwencji zawarcia umowy ubezpieczenia obciążonej tymi wadami. Jest to o tyle istotne, że umowy ubezpieczenia o charakterze inwestycyjnym mają skomplikowany charakter. W związku z tym pojawiają się wątpliwości praktyczne i prawne dotyczące zawarcia takiej umowy oraz zakończenia stosunku ubezpieczenia przed końcem okresu, na jaki została ona zawarta. Wydaje się, że konstrukcja błędu i podstępu może mieć zastosowanie do umowy ubezpieczenia na życie z ufk, a konsekwencje zawarcia umowy obciążonej tymi wadami mogą być istotne dla zakładu ubezpieczeń. W związku z rosnącym niezadowolaniem części klientów z efektów tych umów, kwestia ta stała się przedmiotem zainteresowania organu nadzoru oraz organów ochrony konsumentów, a także objęta została pracami legislacyjnymi na poziomie polskim i europejskim.

Słowa kluczowe: ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, wada oświadczenia woli, błąd, podstęp, obowiązki informacyjne zakładu ubezpieczeń.

1. Uwagi ogólne

Prawidłowe zawarcie umowy ubezpieczenia zgodnie z oczekiwaniami stron jest jednym z bardziej istotnych zagadnień odnoszących się do stosunku ubezpieczenia. Kwestia ta nabrała w ostatnim czasie szczególnego znaczenia, w związku ze zwróceniem uwagi Rzecznika Ubezpieczonych oraz Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów na pewne nieprawidłowości dotyczące zawierania umów ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (ufk) oraz niezadowolaniem klientów z efektów swoich inwestycji zawartych w takiej formie.

Przepisy prawa przewidują możliwość uchylenia się stron umowy od jej skutków w przypadku, jeśli nie została ona zawarta zgodnie z ich oczekiwaniami. Takimi wadami oświadczenia woli są przewidziane w kodeksie cywilnym błąd i podstęp. Pojęcia te zostały szeroko opisane w literaturze prawa cywilnego¹, natomiast

¹ Zob. Z. Radwański, (w:) Z. Radwański (red.), *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. 2, Warszawa 2002, s. 393–416; A. Kozaczka, *Błąd jako wada oświadczenia*

brak jest szczegółowego odniesienia się do możliwości zastosowania tych konstrukcji do umowy ubezpieczenia.

Celem niniejszego artykułu jest rozważenie, czy konstrukcja błędu i podstępu może mieć zastosowanie do umów ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym oraz jakie ewentualne konsekwencje dla zakładu ubezpieczeń oraz ubezpieczającego i ubezpieczonego będzie miało zawarcie umowy obciążonej tymi wadami. Analizą należy w szczególności objąć przesłanki powołania się na błąd i podstęp w odniesieniu do treści umowy ubezpieczenia na życie z ufk, obowiązków informacyjnych związanych z tą umową oraz świadczeń stron umowy.

2. Instytucja błędu i podstępu jako wada oświadczenia woli

2.1. Błąd

Kodeks cywilny przez błąd rozumie niezgodność między rzeczywistością a wyobrażeniem o czynności prawnej, dotyczącą zarówno faktów, jak i prawa². Konstrukcja błędu jako wada oświadczenia woli uregulowana została w art. 84 k.c.³ Przepis ten nie definiuje wprost błędu, ale określa mające znaczenie prawne dwie pozytywne i niezbędne przesłanki, będące podstawą do uchylenia się od skutków prawnych wadliwie złożonego oświadczenia woli. Zgodnie z przywołanym przepisem musi to być błąd dotyczący treści czynności prawnej i powinien być błędem istotnym.

Na treść czynności prawnej składają się zarówno oświadczenie woli, jak również elementy oznaczone dla danej czynności w ustawie, a także czynności niewymienione, ale należące do niej zgodnie z zasadami współżycia społecznego i ustalonymi zwyczajami. Z powyższego wynika, że jeżeli sens czynności prawnej nie odpowiada wyobrażeniom podmiotu składającego oświadczenie woli, przyjmuje się, że wtedy działa on pod wpływem błędu co do treści czynności prawnej. Wyobrażenia te dotyczyć mogą nie tylko *essentialia negotii* danej czynności prawnej, ale także pozostałych elementów należących do treści czynności prawnej m.in. rodzaju czynności prawnej, faktów, do których odnosi się oświadczenie, norm prawnych, mających zastosowanie do danej czynności prawnej albo jej skutków prawnych. W szczególności może on dotyczyć także właściwości przedmiotu objętego daną czynnością prawną⁴. Zgodnie z orzecnictwem Sądu Najwyższego⁵, błędu co do treści czynności prawnej nie stanowią natomiast niezgodne z rzeczywistością wyobrażenia dotyczące okoliczności nieuregulowanych w czynności prawnej, np. okoliczności zewnętrznych, nawet

woli, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1961; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973; M. Królikowski, *Błąd jako wada oświadczenia woli stron umowy*, Warszawa 2014.

² S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza: Część ogólna*, Warszawa 2002, s. 308.

³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 121, z późn. zm.).

⁴ B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, op. cit., s. 112.

⁵ Wyrok SN z 19 października 2000 r. (II CKN 863/98), LEX nr 50056.

pomimo ich wpływu na złożenie danego oświadczenia woli. W szczególności, na co zwrócił uwagę Sąd Apelacyjny w Katowicach⁶, za błąd nie można uznać błędnego prognozowania wyników działalności gospodarczej, wskutek którego nie osiągnięto zysków, na które liczone. Jest to błąd co do pobudki, a nie błąd co do treści czynności prawnej i tym samym przepis art. 84 k.c. nie ma w takim przypadku zastosowania⁷.

Kolejną niezbędną przesłanką błędu jest jego istotny charakter. Zgodnie z art. 84 § 2 k.c. można powoływać się tylko na błąd uzasadniający przypuszczenie, że gdyby składający oświadczenie woli nie działał pod wpływem błędu i ocenił sprawę rozsądnie, nie złożyłby oświadczenia tej treści. Z powołanego przepisu jasno wynika, że ocena istotności błędu ma charakter indywidualny (błąd subiektywnie istotny). Dotyczy bowiem jedynie osoby składającej dane oświadczenie woli. Powinna ona posiadać jednak również cechy obiektywne (zobiektywizowany charakter), na co wskazuje odwołanie się w przepisie do oceny, czy każda osoba rozsądnie oceniająca sprawę i niedziałająca pod wpływem błędu złożyłaby w danej sytuacji oświadczenie tej treści⁸.

2.2. Podstęp

Wadą oświadczenia woli, przyjmowaną przez część doktryny jako szczegól- na postać błędu⁹, jest uregulowany w art. 86 k.c. podstęp, który polega na świadomym wprowadzeniu osoby składającej oświadczenie woli w błąd, poprzez fałszywe przedstawienie pewnych faktów, sytuacji lub przekonania, jak również na potwierdzeniu jej niezgodnego z rzeczywistością wyobrażenia o treści danej czynności prawnej, w celu skłonienia jej do dokonania określonej czynności prawnej. Za podstęp uważa się również świadome zatajenie pewnych informacji w przypadku, gdy istniał prawny obowiązek ich ujawnienia¹⁰. Konsekwencją takiego działania jest możliwość powoływania się na błąd, nawet gdy nie był on istotny lub gdy nie dotyczył treści czynności prawnej. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego, do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu wywołanego podstępnie wystarczy, aby błąd dotyczył sfery motywacyjnej, stanowiącej przyczynę złożenia oświadczenia woli¹¹.

⁶ Wyrok SA w Katowicach z 17 sierpnia 1994 r. (I ACr 312/94), LEX nr 24042.

⁷ Por. A. Jedliński, (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz LEX*, t. 1, *Część Ogólna*, Warszawa 2012, s. 563–564.

⁸ Z. Radwański, (w:) Z. Radwański (red.), *System prawa prywatnego...*, s. 397–398.

⁹ Za uznaniem podstępu jako kwalifikowanej postaci błędu opowiada się A. Wolter (A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 311), natomiast przeciwne stanowisko wyrażają Z. Radwański (Z. Radwański, (w:) Z. Radwański (red.), *System prawa prywatnego...*, s. 408) oraz B. Lewaszewicz-Petrykowska, op. cit., s. 132 i n., która rozwinęła pogląd przedstawiony przez A. Ochanowicza (A. Ochanowicz, *Wady oświadczenia woli w projekcie Kodeksu cywilnego (1949)*, (w:) A. Ochanowicz, *Wybór prac*, Warszawa 2007, s. 319).

¹⁰ Z. Radwański, *System prawa prywatnego...*, s. 272.

¹¹ Wyrok SN z 15 stycznia 1970 r. (I CR 400/69), LEX nr 1107; wyrok SN z 10 września 1997 r. (I PKN 251/97), LEX nr 32881.

2.3. Wpływ błędu lub podstępu na skuteczność oświadczenia woli

Skutkiem błędu jest nieważność względna, czyli możliwość uchylenia się od skutków prawnych złożonego oświadczenia woli. Zaznaczyć przy tym należy, że błąd jako taki nie powoduje nieważności samej czynności prawnej, a o dalszych jej losach decyduje sam zainteresowany. Nieważność czynności prawnej *ex tunc* jest natomiast konsekwencją uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli. W związku z tym czynność ta nie może wyrzucić żadnych skutków prawnych, a te, które powstały, są z mocą wsteczną nieważne¹². Świadczenie spełnione w wykonaniu takiej umowy jest świadczeniem nienależnym. Podstawą żądania zwrotu świadczenia są przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu. Nie ma natomiast zastosowania przepis art. 494 k.c. dotyczący odstąpienia od umowy¹³.

Niezależnie od poglądów doktryny, czy podstęp jest kwalifikowaną postacią błędu, czy jednak niezależną wadą oświadczenia woli, wada ta, zgodnie z art. 86 § 1 k.c., podobnie jak błąd, umożliwia uchylenie się od skutków złożonego oświadczenia woli.

3. Zawarcie umowy ubezpieczenia na życie z ufk pod wpływem błędu i podstępu

3.1. Charakter prawny umowy ubezpieczenia na życie z ufk

Przy przeprowadzaniu analizy możliwości uchylenia się od skutków prawnych zawarcia umowy ubezpieczenia na życie z ufk, zawartej na skutek błędu, należy przede wszystkim odnieść się do charakteru prawnego tej umowy. Umowa ubezpieczenia z ufk traktowana jest jako umowa ubezpieczenia na życie, w związku z tym będą miały do niej zastosowanie przepisy regulujące ten rodzaj umowy ubezpieczenia. Umowa ubezpieczenia ma przede wszystkim charakter zobowiązaniowy i odpłatny, wynikający z definicji zawartej w art. 805 § 1 k.c., zgodnie z którym ubezpieczający zobowiązany jest do zapłaty ubezpieczycielowi należnej składki, natomiast ubezpieczyciel zobowiązany jest do spełnienia świadczenia w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku. Umowa ubezpieczenia ma również charakter konsensualny, gdyż czynność prawna ubezpieczenia dochodzi do skutku przez złożenie zgodnych oświadczeń woli przez strony umowy (*solo consensu*).

3.2. Błąd wywołany przez zakład ubezpieczeń lub działającego w jego imieniu pośrednika

Jak wcześniej wspomniano, umowa ubezpieczenia, w tym w szczególności umowa ubezpieczenia na życie z ufk, jest czynnością prawną odpłatną, a oświadczenie woli składane jest zakładowi ubezpieczeń. W konsekwencji, zgodnie z art. 84 § 1 zd. 2 k.c., możliwość powoływania się na błąd ograniczona jest jedynie do sytuacji, gdy błąd został wywołany przez adresata oświadczenia,

¹² Wyrok SA w Poznaniu z 23 listopada 1995 r. (I ACr 483/95), LEX nr 24813.

¹³ S. Dmowski, S. Rudnicki, op. cit., s. 321.

nawet bez jego winy, bądź wiedział on o błędzie albo mógł błąd z łatwością zauważyć¹⁴. Przy zawarciu umowy ubezpieczenia adresatem oświadczenia woli jest zakład ubezpieczeń. Zastosowanie powyższego przepisu znacznie ogranicza możliwość powołania się na błąd co do treści umowy ubezpieczenia na życie z ufk. Błąd taki musiałby być wywołany przez zakład ubezpieczeń lub działającego w jego imieniu pośrednika, nawet bez jego winy, przy czym musiałby on wiedzieć o błędnym wyobrażeniu klienta o zawieranej umowie bądź takie błędne wyobrażenie z łatwością zauważyć.

Powyższa kwestia wiąże się z odpowiedzialnością pośrednika ubezpieczeniowego, która jednak nie będzie przedmiotem szerszej analizy w niniejszym artykule. **Warto jednak podkreślić kilka kluczowych zagadnień związanych z odpowiedzialnością agenta i brokera ubezpieczeniowego w kontekście błędu przy zawarciu umowy ubezpieczenia.** Agent ubezpieczeniowy, zgodnie z ustawą o pośrednictwie ubezpieczeniowym¹⁵, działa na podstawie umowy agencyjnej zawartej z ubezpieczycielem oraz w ramach udzielonych mu na jej podstawie pełnomocnictw. W konsekwencji agent traktowany jest jako podmiot działający w imieniu zakładu ubezpieczeń. W związku z tym umowy ubezpieczenia na życie zawarte za pośrednictwem agenta, w tym multiagenta będącego szczególną odmianą agenta ubezpieczeniowego, posiadają przedstawione powyżej cechy umożliwiające powołanie się na błąd.

Z kolei broker ubezpieczeniowy działa na zlecenie ubezpieczającego i w jego interesie. Zgodnie z art. 26 ust. 1 pkt 2 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym obowiązkiem brokera jest udzielenie podmiotowi poszukującemu ochrony ubezpieczeniowej rekomendacji najwłaściwszej umowy ubezpieczenia oraz wyjaśnienie podstaw, na których opiera się ta rekomendacja. Wynika stąd, że to na brokerze spoczywa obowiązek odpowiedniego dopasowania postanowień umowy do potrzeb i wyobrażeń ubezpieczającego. W związku z tym, że brokera nie łączy żaden stosunek umowny z zakładem ubezpieczeń należy przyjąć, że nie ma zastosowania przepis art. 84 § 1 zd. 2 k.c. i w konsekwencji brak jest możliwości powoływania się na błąd w przypadku takiej umowy. Zaznaczyć jednak należy, że broker ponosi wobec ubezpieczającego odpowiedzialność kontraktową, zgodnie z art. 471 k.c., za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, wynikającego z umowy zawartej z podmiotem poszukującym ochrony ubezpieczeniowej¹⁶.

¹⁴ Z. Radwański, (w:) Z. Radwański (red.), *System prawa prywatnego...*, s. 399.

¹⁵ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1450, z późn. zm.).

¹⁶ Szerzej na temat odpowiedzialności brokera ubezpieczeniowego: M. Serwach, *Podstawy oraz zasady odpowiedzialności brokera ubezpieczeniowego*, Prawo Asekuracyjne 2014, nr 3; J. Pokrzywniak, *Broker ubezpieczeniowy – ubezpieczający – ubezpieczyciel*, Bydgoszcz – Poznań 2005.

3.3. Błąd dotyczący wysokości opłat związanych z umową ubezpieczenia na życie z ufk

Analizując treść umowy ubezpieczenia na życie z ufk, należy uwzględnić przede wszystkim art. 12a ustawy o działalności ubezpieczeniowej¹⁷ (dalej: u.o.d.u.), odnoszący się zarówno do ubezpieczeń majątkowych, jak i osobowych. Przepis ten określa co powinny zawierać ogólne warunki ubezpieczenia (o.w.u.). Ustawodawca wskazał, że w o.w.u. powinny być zawarte informacje dotyczące w szczególności rodzaju ubezpieczenia i jego przedmiotu, praw i obowiązków każdej ze stron umowy ubezpieczenia, zakresu odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń, sposobu ustalania i opłacania składki ubezpieczeniowej. Szczegółowe regulacje dotyczące ubezpieczenia na życie zawarte zostały z kolei w art. 13 ust. 1 u.o.d.u. Przepis ten nakłada na zakład ubezpieczeń obowiązek zawarcia w umowie ubezpieczenia m.in. definicji poszczególnych świadczeń, wysokości składek odpowiadających poszczególnym świadczeniom podstawowym i dodatkowym, zasad ustalania świadczeń należnych z tytułu umowy, w szczególności sposobu kalkulacji i przyznawania premii, rabatów i udziału z zyskach ubezpieczonego, określania stopy technicznej, wskazania wartości wykupu oraz wysokości zmiany umowy ubezpieczenia na bezskładkową, o ile są one gwarantowane, a także określenia kosztów oraz innych obciążeń pobieranych przez zakład ubezpieczeń przy wypłacie świadczeń.

Ustawa o działalności ubezpieczeniowej zawiera również wyodrębnione postanowienia dotyczące umowy ubezpieczenia na życie z ufk. Zgodnie z art. 13 ust. 4 u.o.d.u., zakład ubezpieczeń ma obowiązek określenia lub zawarcia w umowie ubezpieczenia informacji dotyczących zasad ustalania wartości świadczeń oraz wartości wykupu ubezpieczenia, wykazu oferowanych ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, regulaminu lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego, zasad i terminów wyceny jednostek funduszu, zasad ustalania wysokości kosztów i wszelkich innych obciążeń potrącanych ze składek ubezpieczeniowych lub z ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego oraz zasad alokacji składek w jednostki funduszu¹⁸. W szczególności informacje powyższe powinny określać wysokość opłat pobieranych przez zakład ubezpieczeń, m.in. opłat za zarządzanie ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym czy opłat za wcześniejsze rozwiązanie umowy (opłata likwidacyjna). Pewne wątpliwości budzi charakter prawny opłaty likwidacyjnej w ubezpieczeniu na życie z ufk oraz możliwość jej pobierania przez zakład ubezpieczeń¹⁹. Z orzecznictwa Sądu Najwyższego wynika jednak, że zakład ubezpieczeń może stosować postanowienia umowy, które przewidują odpowiedzial-

¹⁷ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 950, z późn. zm.).

¹⁸ Warto zwrócić uwagę na praktyczną różnicę między wyrażeniami *zawrzeć* i *określić*, szczególnie w porównaniu z art. 13 ust. 1 u.o.d.u., w którym w odniesieniu do pozostałych umów ubezpieczenia na życie użyto określenia *zawrzeć*. Zob. K. Malinowska, *Umowa ubezpieczenia w nowym ustawodawstwie ubezpieczeniowym – uwagi krytyczne*. Cz. I., Monitor Prawniczy 2004 nr 4, s. 163.

¹⁹ Szerzej na temat charakteru prawnego opłaty likwidacyjnej: B. Mrozowska, A. Tarasiuk-Flo-drowska, *Opłata likwidacyjna w ubezpieczeniach na życie z ubezpieczeniowym funduszem*

ność finansową klientów w razie, gdy wypowiedzą oni wcześniej umowę, z pewnym ograniczeniem co do wysokości tej opłaty²⁰.

Jak uważa się w doktrynie, powyższe elementy nie stanowią *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia, bez których umowa ta nie byłaby ważna. Jako niezbędne elementy umowy wskazuje się jedynie strony umowy, składkę i przedmiot ubezpieczenia²¹. Nieokreślenie w umowie ubezpieczenia na życie z ufk niektórych elementów wymaganych przez wskazane wyżej przepisy nie będzie wpływać na jej ważność. Natomiast brak tych elementów może powodować określone konsekwencje kontraktowe oraz administracyjne. Zdaniem K. Malinowskiej możemy mieć do czynienia z odpowiedzialnością kontraktową z art. 471 k.c. z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania oraz odpowiedzialnością administracyjną ze strony nadzoru ubezpieczeniowego, z powodu naruszenia przepisu art. 13 u.o.d.u.²² Artykuł 13 ust. 4 u.o.d.u. wymaga dodatkowo, aby koniecznym elementem umowy ubezpieczenia z ufk, niewystępującym w innych rodzajach ubezpieczeń na życie, był regulamin lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego, obejmujący w szczególności charakterystykę aktywów wchodzących w skład tego funduszu, kryteria doboru aktywów oraz zasady ich dywersyfikacji i inne ograniczenia inwestycyjne²³. Jest to o tyle ważne, że omawiane ubezpieczenia mają głównie charakter inwestycyjny²⁴, wiążący się z ryzykiem ponoszonym przez klienta (ubezpieczającego) i informacja o profilu inwestycyjnym danego ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego jest istotna z punktu widzenia decyzji o jego wyborze.

Do uznania możliwości powołania się na mylne wyobrażenie co do przedstawionych powyżej okoliczności jako na błąd oświadczenia woli niezbędne jest następnie rozważenie ich istotności. Niewątpliwie intencją tak szczegółowego wskazania przez ustawodawcę niezbędnych elementów umowy ubezpieczenia

kapitałowym – aspekty praktyczne, Prawo Asekuracyjne 2012, nr 4; A. Chłopecki, *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym a opłaty likwidacyjne (na tle regulacji o funduszach inwestycyjnych)*, Wiadomości Ubezpieczeniowe, wyd. specjalne 2013, nr 1; M. Romanowski, G. Romanowski, *Kilka refleksji w sprawie opłaty likwidacyjnej w umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 2014, nr 1.

²⁰ Wyrok SN z 18 grudnia 2012 r. (I CSK 149/13) w sprawie Nordea oraz postanowienie SN z 23 lipca 2013 r. (I CSK 764/12) odmawiające przyjęcia skargi kasacyjnej AEGON do wyroku SA w Warszawie z 24 kwietnia 2012 r. (VI ACa 1342/11), przez co SN potwierdził *de facto* ustalenia SA stwierdzające możliwość pobierania opłaty likwidacyjnej przez zakład ubezpieczeń z pewnymi ograniczeniami co do jej wysokości.

²¹ K. Malinowska, (w:) Z. Brodecki, M. Serwach (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 113.

²² K. Malinowska, *Umowa...*, s. 163.

²³ M. Szczepańska, *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Warszawa 2011, s. 27–28.

²⁴ Zgodnie z definicją umowy ubezpieczenia zawartą w art. 805 k.c., świadczeniem ubezpieczyciela jest ponoszenie ryzyka, a cechą umowy ubezpieczenia jest jej losowość. W związku z tym w doktrynie prezentowane jest stanowisko, że umowa ubezpieczenia na życie z ufk w ogóle nie jest umową ubezpieczenia. Pogląd taki przedstawił m.in. A. Chłopecki, *Wykorzystanie konstrukcji umowy ubezpieczenia na rynku finansowym a problem tzw. obejścia prawa*, Przegląd Prawa Handlowego 2013, nr 2, s. 7 oraz M. Szczepańska, op. cit., s. 65–66.

było zabezpieczenie interesów klienta (ubezpieczającego i ubezpieczonego), podyktowane wagą informacji w nich zawartych dla świadomego podjęcia decyzji o przystąpieniu do danego stosunku ubezpieczenia. Może to prowadzić do wniosku o istotnym charakterze powyższych informacji na gruncie art. 84 k.c. W szczególności dotyczy to informacji o wszelkich opłatach związanych z daną umową ubezpieczenia, w tym o opłacie likwidacyjnej za wcześniejsze, niż przewidziane w umowie, zakończenie stosunku ubezpieczenia. Pamiętać przy tym należy o długoterminowym charakterze umowy ubezpieczenia na życie z ufk, z czym wiążą się przede wszystkim opłaty likwidacyjne. Biorąc powyższe pod uwagę, mylnie wyobrażenie co do samej opłaty likwidacyjnej lub jej istnienia, przy zgodnym z rzeczywistością wyobrażeniu o długoterminowym charakterze zawartej umowy, wyklucza istotność błędu jej dotyczącego. Z kolei w sytuacji, w której ubezpieczony powołuje się na błąd co do długoterminowego charakteru umowy, wskazując przy tym na błędną informację co do wysokości opłaty likwidacyjnej, można uznać taki błąd za istotny. Ocena istotności błędu, zgodnie z art. 84 § 2 k.c., powinna być jednak dokonana w każdym przypadku indywidualnie, z uwzględnieniem okoliczności zawarcia danej umowy ubezpieczenia oraz obiektywnego charakteru błędu.

3.4. Błąd dotyczący ryzyka związanego z umową ubezpieczenia na życie z ufk

W związku z inwestycyjnym charakterem umowy ubezpieczenia na życie z ufk szczególnego znaczenia nabiera kwestia rzetelnej prezentacji klientowi przez zakład ubezpieczeń innych informacji nie dotyczących bezpośrednio treści umowy ubezpieczenia, mających jednak znaczenie dla zawarcia samej umowy. Stwierdzić należy przy tym, że umowy tego rodzaju nie należą do łatwych w zrozumieniu dla konsumentów, w szczególności ze względu na liczbę oferowanych produktów, złożoność zawartych w nich wyliczeń oraz dużą liczbę niezrozumiałych dla przeciętnego konsumenta definicji i pojęć. Artykuł 13 ust. 2 i 3 u.o.d.u., zawierający ogólne wymagania informacyjne umowy ubezpieczenia, nakłada na zakład ubezpieczeń obowiązek przekazania ubezpieczającemu i ubezpieczonemu informacji o zmianie warunków lub prawa właściwego dla danej umowy, wraz ze wskazaniem wpływu tych zmian na wysokość świadczeń oraz co najmniej raz w roku informacji o wysokości świadczeń, w tym wysokości rezerw techniczno-ubezpieczeniowych, wartości wykupu oraz premii. Ze względu na inwestycyjny charakter takiej umowy ubezpieczenia ważna jest również prezentacja informacji dotyczących profilu inwestycyjnego powiązanych z umową ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych oraz ryzyka z nimi związanego. Obowiązki dotyczące przekazywania klientowi tych informacji nie znajdują odzwierciedlenia wprost w przepisach prawa, z wyjątkiem wspomnianego wcześniej obowiązku przekazywania klientowi przez zakład ubezpieczeń regulaminu lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego, który w pewnym stopniu przedstawia profil inwestycyjny danego funduszu.

Pomimo braku bezpośredniego odniesienia do definicji błędu zawartej w k.c., pomocne może być wykorzystanie przepisów ustawy o przeciwdziałaniu

nieuczciwym praktykom rynkowym²⁵. Artykuł 5 ust. 1 tej ustawy stanowi, że praktykę rynkową uznaje się za działania wprowadzające w błąd, jeżeli działanie to w jakikolwiek sposób powoduje lub może powodować podjęcie przez przeciętnego konsumenta decyzji dotyczącej umowy, której inaczej by nie podjął. Z kolei zgodnie z art. 5 ust. 3 pkt 3 przywołanej ustawy wprowadzające w błąd działanie może w szczególności dotyczyć ryzyka i korzyści związanych z produktem. Biorąc to pod uwagę można uznać, że zakład ubezpieczeń przy zawarciu umowy ubezpieczenia na życie z ufk powinien przekazywać klientowi informację na temat ryzyka inwestycyjnego i ewentualnych korzyści związanych z tą umową, w sposób jasny i rzetelny, niesugerujący niezgodnych z rzeczywistością cech tej umowy. Informacje dotyczące ryzyka inwestycyjnego oraz korzyści związanych z umową ubezpieczenia z ufk, bez względu na ich istotny charakter, związane są jednak z aspektem motywacyjnym i oczekiwaniami strony (ubezpieczającego) co do osiągnięcia zamierzonego celu umowy, w tym przewidywania wyniku przedsięwzięcia podejmowanego na podstawie umowy²⁶. W związku z tym, zgodnie z art. 84 k.c., wydaje się, że brak jest możliwości powoływania się na te okoliczności jako na przesłankę zawarcia umowy ubezpieczenia na życie z ufk pod wpływem błędu²⁷.

Na pewne nieprawidłowości przy zawieraniu umów ubezpieczenia na życie z ufk zwrócili uwagę Rzecznik Ubezpieczonych²⁸ oraz Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów²⁹. Uwagi dotyczyły m.in. konstrukcji tego typu umów ubezpieczenia, w tym ich treści oraz sposobu ich oferowania, w szczególności poprzez udzielanie klientom nierzetelnych i niepełnych informacji dotyczących umowy ubezpieczenia, w tym dotyczących opłat likwidacyjnych i ryzyka związanego z umową, a także nieczytelności wzorców umownych. W przytoczonych skargach wskazano sytuacje, w których oferowano umowy ubezpieczenia na życie z ufk jako odpowiedniki lokaty bankowej (brak ryzyka inwestycyjnego, gwarantowany zysk) o krótkoterminowym charakterze, a także przekazywano jedynie informacje dotyczące korzyści związanych z inwestycją, ograniczając informacje o okolicznościach, w których inwestycja może nie przynieść zysku lub wygenerować straty, a także nie informowano o kosztach związanych z rozwiązaniem umowy w trakcie jej trwania. Prezes UOKiK na podstawie ustawy

²⁵ Ustawa z dnia 23 sierpnia 2007 r. o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym (Dz. U. Nr 171, poz. 1206, z późn. zm.).

²⁶ W przypadku umowy ubezpieczenia na życie z ufk wynikiem przedsięwzięcia podejmowanego na podstawie umowy są wyniki inwestycyjne ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych.

²⁷ Niespełnienie się oczekiwań osoby dokonującej czynności prawnej co do określonego rozwoju zdarzeń nie daje podstaw do uznania oświadczenia woli za wynik błędu prawnie doniesłego (patrz: wyrok SN z 19 października 2000 r. (III CKN 963/98), LEX nr 50056). Nie stanowi również błędem co do treści czynności prawnej mylna ocena prognozowanego wzrostu wartości nabywanego przedmiotu (patrz: wyrok SN z 15 października 1997 r. (III CKN 214/97), LEX nr 31827 z glosą B. Lewaszkiewicz-Petrykowskiej). Nie ma przy tym znaczenia brak profesjonalizmu strony.

²⁸ Raport Rzecznika Ubezpieczonych – Ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym: http://rzuz.gov.pl/pdf/Raport_UFK.pdf.

²⁹ Patrz decyzje Prezesa UOKiK: Decyzja nr RBG-30/2014 z 15 października 2014 r., Decyzja nr RKT-29/2014 z 15 października 2014 r., Decyzja nr RKT-30/2014 z 15 października 2014 r., Decyzja nr DKK-2/2014 z 16 stycznia 2014 r., Decyzja nr RKT-55/2013 z 31 grudnia 2013 r., Decyzja nr RKT-54/2013 z 31 grudnia 2013 r.

o ochronie konkurencji i konsumentów³⁰ uznał powyższe praktyki za naruszające zbiorowe interesy konsumentów z powodu możliwości wprowadzenia konsumentów w błąd i nałożył kary na pośredników ubezpieczeniowych, zakłady ubezpieczeń oraz banki³¹ je stosujące.

Na szczególną uwagę zasługuje wskazany w przytoczonych powyżej skargach brak świadomości stron umowy ubezpieczenia na życie z ufk co do cech i charakteru tej umowy, jak również podmiotu, z jakim ta umowa została zawarta. **Warto w związku z tym zwrócić uwagę na kwestię wymaganego od konsumenta poziomu staranności przy zawieraniu umowy ubezpieczenia na życie o charakterze inwestycyjnym, w kontekście możliwości powoływania się na błąd.** Pomocne może być odniesienie się do przepisów prawa ochrony konsumenta, definiujących przeciętnego konsumenta. Zgodnie z art. 2 pkt 8 ustawy o przeciwdziałaniu nieuczciwym praktykom rynkowym, przeciętnym konsumentem jest konsument, który jest dostatecznie poinformowany, uważny i ostrożny oraz dokonuje oceny z uwzględnieniem czynników społecznych, kulturowych i językowych. W związku z tym, ze względu na przyjęty model konsumenta, jako konsumenta rozważnego, można wymagać od ubezpieczającego pewnego stopnia wiedzy i orientacji na temat zawieranej umowy, ale z drugiej strony nie można jego wiedzy uznać za kompletną, gdyż konsument ma prawo pewnych rzeczy nie wiedzieć lub nie potrafić. W konsekwencji, to czego można oczekiwać od przeciętnego konsumenta wynika przede wszystkim z otrzymanej przez niego informacji, a szczególnie jej jasności, niedwuznaczności, pełności i odpowiedzialności³². Nie ma przy tym znaczenia wykształcenie czy profesjonalny charakter strony powołującej się na błąd. Jak wskazał Sąd Najwyższy, każdy podmiot prawny, nawet profesjonalista, ma prawo uchylić się od skutków umowy zawartej pod wpływem błędu³³. Istotne jest natomiast odpowiednie zapoznanie się konsumenta z przedmiotem i charakterem umowy ubezpieczenia na życie z ufk. Powinien on zatem dołożyć należytej staranności w celu zrozumienia sensu zawieranej umowy. Zgodnie bowiem z judykaturą, niedbalstwo strony jest okolicznością, która wyklucza możliwość skutecznego powoływania się na błąd³⁴. Brak jest również możliwości powoływania się na fakt złożenia podpisu na dokumencie bez uprzedniego prze-

³⁰ Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (Dz. U. Nr 50, poz. 331, z późn. zm.).

³¹ Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r. poz. 1376, z późn. zm.) bank może świadczyć inne usługi finansowe, do których można zaliczyć również pośrednictwo ubezpieczeniowe. Wykonując czynności ubezpieczeniowe, pomimo braku wskazania wprost banku jako pośrednika w ustawie o pośrednictwie ubezpieczeniowym, bank musi jednak działać zgodnie z wymaganiami określonymi dla agentów lub brokerów ubezpieczeniowych. Warto w tym miejscu także zaznaczyć, że ze względu na specyficzny charakter banku, ubezpieczający zawierając umowę ubezpieczenia często nie różni banku (pośrednika) od zakładu ubezpieczeń (ubezpieczyciela – strony umowy). Szerzej na ten temat por. M. Orlicki, *Pozycja prawna banku w ubezpieczeniach bancassurance*, Prawo Asekuracyjne 2008, nr 2; J. Nawracała, *Aktualne problemy na rynku bancassurance*, Prawo Asekuracyjne 2008, nr 4.

³² E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002, s. 453.

³³ Wyrok SN z 17 czerwca 2014 r. (I CSK 401/03P), LEX nr 1472229.

³⁴ Wyrok SA w Poznaniu z 26 czerwca 2014 r. (I ACa 406/14), LEX nr 1496507.

czytania go, ponieważ osoba taka świadomie składa oświadczenie woli, nie znając jego treści³⁵.

3.5. Zawarcie umowy ubezpieczenia na życie z ufk pod wpływem podstępu

Celowe wprowadzenie w błąd osoby przystępującej do umowy ubezpieczenia na życie z ufk znacznie zmniejsza wymagania niezbędne do uchylenia się od skutków prawnych takiej umowy. Zgodnie z art. 86 § 1 k.c. jest ono bowiem dopuszczalne także wówczas, gdy błąd nie był istotny i nie dotyczył treści umowy ubezpieczenia, lecz odnosił się do m.in. sfery motywacyjnej składającego oświadczenie. Wprowadzenie w błąd może w tym przypadku polegać na fałszywym przedstawieniu pewnych faktów, sytuacji lub przekonania, jak również na potwierdzeniu jej niezgodnego z rzeczywistością wyobrażenia o treści danej czynności prawnej, w celu skłonienia jej do dokonania określonej czynności prawnej. Co jest szczególnie ważne, za podstęp uważa się również świadome zatajenie informacji w przypadku, gdy istniał prawny obowiązek ich ujawnienia. Z powyższego wynika, że w przypadku podstępu, oprócz treści umowy ubezpieczenia, w tym informacji o opłatach likwidacyjnych, można powoływać się również na błąd dotyczący ryzyka i przyszłych korzyści związanych z zawarciem umowy ubezpieczenia na życie z ufk. Niezbędne jest jednak wykazanie świadomego, wprowadzającego w błąd działania osoby reprezentującej zakład ubezpieczeń, przy czym działanie to musi mieć charakter czynny (przedstawianie, potwierdzanie, skłanianie)³⁶.

4. Skutki uchylenia się od umowy ubezpieczenia z ufk zawartej pod wpływem błędu lub podstępu

Skutkiem uznania umowy ubezpieczenia na życie z ufk za zawartą pod wpływem błędu lub podstępu jest możliwość uchylenia się przez ubezpieczającego od jej skutków prawnych. Jak już wcześniej wskazano, sam błąd lub podstęp nie powoduje wprost nieważności umowy. Nieważność umowy jest natomiast konsekwencją uchylenia się od skutków prawnych złożonego oświadczenia woli o przystąpieniu do tej umowy. W związku z tym taka umowa ubezpieczenia z mocą wsteczną nie wywiera żadnych skutków prawnych. Świadczenie spełnione w wykonaniu takiej umowy jest świadczeniem nienależnym. Do powołanej sytuacji nie mają zastosowania przepisy k.c. dotyczące

³⁵ Wyrok SA w Gdańsku z 19 lutego 2014 r. (V ACa 884/13), LEX nr 1466768.

³⁶ Obecnie często stosowany system wynagradzania pośredników ubezpieczeniowych za zawarcie umów ubezpieczenia na życie z ufk, polegający na wypłacie agentom jednorazowych, wysokich prowizji początkowych (sięgających nawet 100% składki należnej od ubezpieczającego w pierwszym roku obowiązywania umowy) za doprowadzenie do zawarcia takiej umowy (koszty akwizycji) oraz ograniczona wysokość prowizji w kolejnych latach obowiązywania umowy może skłaniać pośredników ubezpieczeniowych do oferowania klientom umów powiązanych z najwyższą prowizją początkową, a nie najlepiej odpowiadających potrzebom klientów. W związku z tym pewne propozycje dotyczące prowizji zawiera projekt nowej ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej, który został szerzej opisany w dalszej części artykułu.

odstąpienia od umowy, zwrot spełnionych świadczeń następuje na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu³⁷.

W celu odpowiedzi na pytanie, jakie świadczenia z umowy ubezpieczenia na życie z ufk podlegają zwrotowi w przypadku uchylenia się od skutków takiej umowy niezbędna jest analiza świadczeń poszczególnych stron umowy ubezpieczenia.

Z treści stosunku ubezpieczenia na życie z ufk wynika, że ubezpieczyciel zobowiązany jest do spełnienia kilku równorzędnych świadczeń. Z jednej strony ubezpieczyciel jest zobligowany do spełnienia typowych świadczeń o charakterze ubezpieczeniowym z umowy ubezpieczenia na życie. Zgodnie z art. 805 § 2 pkt 2 k.c. świadczenie to polega w szczególności na zapłacie umówionej sumy pieniężnej, renty albo innego świadczenia w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku w życiu osoby ubezpieczonej. Zgodnie ze stanowiskiem doktryny jest to świadczenie o charakterze pieniężnym³⁸. Ze względu na inwestycyjny charakter umowy ubezpieczenia z ufk zakład ubezpieczeń zobowiązany jest również do spełnienia świadczeń innego rodzaju, w tym takich, których treścią jest świadczenie usług. Do świadczeń tych należy w szczególności lokowanie aktywów zgromadzonych w ubezpieczeniowych funduszach kapitałowych³⁹. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że cechą charakterystyczną umowy ubezpieczenia na życie z ufk jest zasada, że działalność lokacyjna funduszu prowadzona jest na rachunek i ryzyko ubezpieczającego. Konsekwencją uznania, że w sytuacji powołania się na błąd lub podstęp przy zawarciu umowy ubezpieczenia nie mają zastosowania przepisy dotyczące odstąpienia od umowy, a strony zobowiązane są do zwrotu wszelkich świadczeń otrzymanych na podstawie umowy, jest obowiązek pełnego zwrotu wpłaconej składki od chwili zawarcia umowy. Może to prowadzić do wniosku, że w przypadku uznania umowy za zawartą pod wpływem błędu lub podstępu to ubezpieczyciel ponosi ryzyko działalności lokacyjnej funduszu.

Z kolei świadczenie ubezpieczającego z tytułu umowy ubezpieczenia na życie z ufk stanowi składka ubezpieczeniowa. Zapłata składki ubezpieczeniowej jest świadczeniem głównym w tej umowie i podstawowym obowiązkiem ubezpieczającego. Składka w omawianym ubezpieczeniu, ze względu na jego specyfikę, jest świadczeniem, które jest przeznaczane na zakup jednostek w wybranych ubezpieczeniowych funduszach kapitałowych. W literaturze przedmiotu część autorów uważa, że składka ta nie jest świadczeniem pieniężnym ubezpieczającego na rzecz ubezpieczyciela w zamian za ponoszenie ryzyka zajścia przewidzianego w umowie wypadku, lecz jest przeznaczona na inwestowanie w funduszach kapitałowych⁴⁰. Na tej podstawie można wyciągnąć wniosek, że w przypadku uchylenia się od skutków prawnych umowy ubezpieczenia na życie z ufk ze skutkiem *ex tunc*, ubezpieczający uprawniony jest do zwrotu składki w pełnej wpłaconej wysokości. W tej sytuacji wydaje się,

³⁷ S. Dmowski, S. Rudnicki, op. cit., s. 321.

³⁸ M. Orlicki, (w:) J. Panowicz-Lipska (red.), *System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, t. 8, Warszawa 2004, s. 716.

³⁹ Por. M. Szczepańska, op. cit., s. 271.

⁴⁰ M. Szczepańska, op. cit., s. 288, podobnie A. Chłopecki, *Wykorzystanie...*, s. 7.

że art. 812 § 4 zd. 2 k.c. – zgodnie z którym w przypadku odstąpienia od umowy ubezpieczenia ubezpieczający nie jest zwolniony z obowiązku zapłacenia składki za okres, w jakim ubezpieczyciel udzielał ochrony ubezpieczeniowej – nie ma zastosowania.

5. Nowe regulacje w zakresie obowiązków informacyjnych przy zawarciu umowy ubezpieczenia na życie o charakterze inwestycyjnym

Skomplikowany charakter ubezpieczeń na życie z ufk, wpływ kryzysu finansowego rozpoczętego w 2008 r. na wyniki inwestycyjne powiązanych z nimi funduszy, a w konsekwencji rosnące niezadowolenie klientów posiadających takie umowy znalazł odzwierciedlenie w szeregu inicjatyw legislacyjnych na poziomie europejskim (MiFID II, IMD 2, KID) i polskim (projekt ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej), jak również w działaniach Komisji Nadzoru Finansowego (Wytyczne dla zakładów ubezpieczeń dotyczące dystrybucji ubezpieczeń oraz Rekomendacja U skierowana do banków) i działaniach samoregulujących rynku ubezpieczeniowego mających na celu zwiększenie wymogów w zakresie ochrony klientów produktów inwestycyjnych opartych na ubezpieczeniu, w tym ubezpieczeń na życie z ubezpieczeniowymi funduszami kapitałowymi.

Dyrektywa MiFID II⁴¹ wraz z rozporządzeniem MiFIR⁴² stanowi ramy prawne regulujące wymogi mające zastosowanie do firm inwestycyjnych i rynków regulowanych w UE w zakresie usług finansowych. Dyrektywa MiFID II nie ma wprost zastosowania do zakładów ubezpieczeń, wprowadza jednak zmiany w dyrektywie 2002/92/WE dotyczącej pośrednictwa ubezpieczeniowego. Zmiany te polegają przede wszystkim na zdefiniowaniu produktu inwestycyjnego opartego na ubezpieczeniu⁴³, dodaniu wymogów dotyczących ochrony klientów w zakresie produktów inwestycyjnych opartych na ubezpieczeniu, wprowadzeniu przepisów zapobiegających konfliktom interesów oraz obowiązku zapewnienia przez państwa członkowskie uczciwego, rzetelnego i profesjonalnego postępowania dystrybutorów ubezpieczeń. Niezależnie od zmian wprowadzonych w dyrektywie MiFID II, prowadzone są prace nad dodatkowymi zmianami w dyrektywie w sprawie pośrednictwa ubezpieczeniowego (IMD 2⁴⁴). Projektowane zmiany obejmują m.in. rozszerzenie zakresu stosowania dyrektywy na wszyst-

⁴¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniająca dyrektywę 2002/92/WE i dyrektywę 2011/61/UE (Dz. U. UE L 173 z 12 czerwca 2014 r., s. 349–496).

⁴² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 600/2014 z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniające rozporządzenie (EU) nr 648/2012 (Dz. U. UE L 173 z 12 czerwca 2014 r., s. 84–148).

⁴³ Zgodnie z definicją zawartą w powyższej dyrektywie produkt inwestycyjny oparty na ubezpieczeniu oznacza produkt ubezpieczeniowy zapewniający wartość w dniu zapadalności lub wartość wykupu, w przypadku gdy ta wartość w dniu zapadalności lub wartość wykupu jest całkowicie lub częściowo narażona, bezpośrednio lub pośrednio, na wahania rynków. Produkt ubezpieczeniowy jest pojęciem użytym w ustawodawstwie europejskim, polskie przepisy natomiast nie zawierają tego pojęcia i odnoszą się do umowy ubezpieczenia.

⁴⁴ Projekt dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie pośrednictwa ubezpieczeniowego w wersji z 28 maja 2014 r. (Presidency compromise).

kie kanały dystrybucji ubezpieczeń, kwestie konfliktu interesów, poprawę adekwatności i celowości porad oraz zapewnienie posiadania przez dystrybutorów ubezpieczeń odpowiednich kwalifikacji adekwatnych do złożoności sprzedawanych produktów. Warto odnotować również projekt rozporządzenia w sprawie dokumentów zawierających kluczowe informacje dotyczące produktów inwestycyjnych (KID⁴⁵). Projektowana regulacja ma na celu przede wszystkim ustanowienie wspólnego standardu dla dokumentu zawierającego kluczowe informacje niezależnie od formy prawnej i konstrukcji produktu o charakterze inwestycyjnym. Dokument ten powinien być dokładny, rzetelny, jasny oraz nie wprowadzający w błąd. Powinny być w nim również opisane główne elementy produktu inwestycyjnego, m.in. jego oznaczenie, charakter i główne cechy, w tym informacje, czy klient może ponieść stratę, a także profil związanego z inwestycją ryzyka oraz całkowite koszty⁴⁶.

W związku z przyjęciem w kwietniu 2014 r. dyrektywy Omnibus II⁴⁷ zmieniającej dyrektywę Wypłacalność II⁴⁸ oraz ustalającej jej termin wejścia w życie na 1 stycznia 2016 r., Ministerstwo Finansów wznowiło prace nad projektem ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej⁴⁹. Podstawowym celem projektu jest wdrożenie do krajowego porządku prawnego przepisów dyrektywy Wypłacalność II. Projekt zawiera także szereg dodatkowych rozwiązań o charakterze prokonsumenckim. Dotyczą one w szczególności:

- wprowadzenia obowiązków informacyjnych przed zawarciem umowy ubezpieczenia na życie z ufk;
- wprowadzenia regulacji, zgodnie z którą przy ustalaniu wynagrodzenia pośrednika ubezpieczeniowego zakład ubezpieczeń powinien kierować się zasadą równomiernego rozłożenia w czasie wydatków z tytułu prowizji pośrednika ubezpieczeniowego⁵⁰;
- wprowadzenia obowiązku przeprowadzenia przez zakład ubezpieczeń analizy potrzeb ubezpieczającego lub ubezpieczonego przed zawarciem umowy

⁴⁵ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on key information documents for investment products (COM/2012/0352 final – 2012/0169 (COD)).

⁴⁶ Omówienie najważniejszych dla rynku ubezpieczeniowego regulacji europejskich, które zostały przyjęte lub są aktualnie procedowane: J. Łańcucki, *Wpływ nowych regulacji unijnych na funkcjonowanie rynku ubezpieczeniowego*, Prawo Asekuracyjne 2014, nr 3, s. 7–20.

⁴⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/51/UE z dnia 16 kwietnia 2014 r. zmieniająca dyrektywy 2003/71/WE i 2009/138/WE oraz rozporządzenia (WE) nr 1060/2009, (UE) nr 1094/2010 i (UE) nr 1095/2010 w zakresie uprawnień Europejskiego Urzędu Nadzoru (Europejskiego Urzędu Nadzoru Ubezpieczeń i Pracowniczych Programów Emerytalnych) oraz Europejskiego Urzędu Nadzoru (Europejskiego Urzędu Nadzoru Giełd i Papierów Wartościowych) (Dz. Urz. UE L 153 z 22 maja 2014 r.).

⁴⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wypłacalność II) (Dz. Urz. UE L 335 z 17 grudnia 2009 r., s. 153–307).

⁴⁹ Założenia do projektu ustawy zostały przyjęte przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 7 stycznia 2015 r.

⁵⁰ W zakresie umowy ubezpieczenia na życie z ufk ostatnia wersja założeń zawiera propozycję wprowadzenia regulacji, zgodnie z którą zakład ubezpieczeń, przy ustalaniu wynagrodzenia pośrednika ubezpieczeniowego, powinien uwzględnić okres, na jaki zawarta została umowa ubezpieczenia i równomiernie rozłożyć w czasie wydatki z tytułu tej prowizji. W związku z tym, że umowy te obecnie związane są z wysokimi początkowymi kosztami akwizycji (sięgającymi nawet 100% składki należnej od ubezpieczającego w pierwszym roku obowiązywania umowy),

ubezpieczenia o charakterze inwestycyjnym w celu dokonania oceny, jaka umowa ubezpieczenia jest odpowiednia dla ubezpieczającego lub ubezpieczonego;

- przyznania ubezpieczonemu prawa do odstąpienia od umów ubezpieczenia na życie z elementem inwestycyjnym zawartych po dniu wejścia w życie ustawy.

Działania o charakterze regulacyjnym podjęła także Komisja Nadzoru Finansowego, wydając w czerwcu 2014 r. dwie rekomendacje dotyczące pośrednictwa ubezpieczeniowego. Rekomendacja U⁵¹ dotycząca dobrych praktyk w zakresie *bancassurance* skierowana jest do banków oferujących, we współpracy z zakładami ubezpieczeń, produkty ubezpieczeniowe, ubezpieczenia na życie o charakterze inwestycyjnym. Rekomendacja wprowadza przede wszystkim obowiązek prowadzenia przez bank rzetelnej polityki informacyjnej, zapobiegania konfliktom interesów oraz wprowadzenia procedur zapobiegających oferowaniu produktów ubezpieczeniowych niedostosowanych do potrzeb i możliwości finansowych klientów. Z kolei wytyczne dotyczące dystrybucji ubezpieczeń⁵², skierowane do zakładów ubezpieczeń, pomimo braku wyraźnej podstawy prawnej do ich wydania, nakładają na ubezpieczycieli obowiązek prowadzenia rzetelnej polityki informacyjnej, polegającej przede wszystkim na przekazywaniu klientom materiałów informacyjnych sformułowanych w sposób jednoznaczny, rzetelny oraz niebudzący wątpliwości i niewprowadzający w błąd. W przypadku ubezpieczeń o charakterze inwestycyjnym, niezależnie od zwrócenia uwagi na możliwe zyski, przekazywane informacje powinny w sposób wyczerpujący obejmować kwestie związanego z nimi ryzyka i przewidzianych w umowie opłat.

6. Podsumowanie

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że instytucja błędu i podstępu może mieć zastosowanie do umów ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Ma to o tyle istotne znaczenie, że umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym to umowa skomplikowana. Analiza jej treści przez przeciętnego konsumenta wymaga zrozumienia szeregu kwestii o charakterze prawnym i finansowym, takich jak m.in. opłaty pobierane przez zakład ubezpieczeń w trakcie trwania umowy, czy ryzyka i ewentualne korzyści związane z jej inwestycyjnym charakterem. A ubezpieczający często zawiera taką umowę opierając się jedynie na informacjach przekazywanych mu przez osobę za pośrednictwem, której zawiera umowę ubezpieczenia. W związku z tym pojawia się coraz więcej wątpliwości praktycznych i prawnych dotyczących zawarcia takiej umowy na życie oraz odstąpienia od niej przed okresem, na jaki została zawarta. Na sytuację tę mają także niewątpliwie wpływ zmieniające się warunki na rynku finansowym, w szczególności

wprowadzenie takiej regulacji ma na celu rozłożenie tych kosztów w czasie i w konsekwencji zmniejszenie kosztów początkowych, które mają wpływ m.in. na wysokość opłat likwidacyjnych.

⁵¹ http://www.knf.gov.pl/Images/Wytyczne_dystrybucja_ubezpieczen_24-06-14_tcm75-38337.pdf

⁵² http://www.knf.gov.pl/Images/Rekomendacja_U_tcm75-38338.pdf

trudność osiągnięcia satysfakcjonujących klienta stóp zwrotu przy niskich stopach procentowych.

W związku z rosnącym niezadowoleniem części klientów z efektów zawartych umów ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, kwestia ta stała się przedmiotem zainteresowania Rzecznika Ubezpieczonych i Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, a w konsekwencji również ustawodawcy – tematyka polityki informacyjnej zakładu ubezpieczeń w stosunku do klienta zawierającego umowę ubezpieczenia o charakterze inwestycyjnym jest przedmiotem prac legislacyjnych na poziomie europejskim, jak również została uwzględniona w pracach nad nową ustawą o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej wdrażającą do polskiego systemu prawnego wymogi dyrektywy Wypłacalność II. Kwestie obowiązków informacyjnych zakładów ubezpieczeń w stosunku do klienta zawarte są również w Wytycznych dla zakładów ubezpieczeń dotyczących dystrybucji ubezpieczeń wydanych przez Komisję Nadzoru Finansowego oraz działaniach samoregulacyjnych rynku ubezpieczeniowego, m.in. rekomendacjach dobrych praktyk informacyjnych przygotowanych przez Polską Izbę Ubezpieczeń. Wprowadzenie rozszerzonego obowiązku informowania klienta o cechach zawieranej umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym oraz badanie potrzeb klienta z pewnością ograniczy możliwość późniejszego powoływania się na błąd przy zawarciu tego typu umowy ubezpieczenia.

Piotr Wrzesiński

doktorant w Akademii Leona Koźmińskiego

Bibliografia

- Chłopecki A., *Wykorzystanie konstrukcji umowy ubezpieczenia na rynku finansowym a problem tzw. obejścia prawa*, Przegląd Prawa Handlowego 2013
- Chłopecki A., *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym a opłaty likwidacyjne (na tle regulacji o funduszach inwestycyjnych)*, Wiadomości Ubezpieczeniowe, wyd. specjalne 2013, nr 1
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza: Część ogólna*, Warszawa 2002
- Jedliński A., (w:) A. Kidyba (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz LEX*, t. 1. Część Ogólna, Warszawa 2012
- Kozaczka A., *Błąd jako wada oświadczenia woli*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1961
- Królikowski M., *Błąd jako wada oświadczenia woli stron umowy*, Warszawa 2014
- Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973
- Łańcucki J., *Wpływ nowych regulacji unijnych na funkcjonowanie rynku ubezpieczeniowego*, Prawo Asekuracyjne 2014, nr 3
- Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002
- Malinowska K., (w:) Z. Brodecki, M. Serwach (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Komentarz*, Warszawa 2010

- Malinowska K., *Umowa ubezpieczenia w nowym ustawodawstwie ubezpieczeniowym – uwagi krytyczne*. Cz. I., *Monitor Prawniczy* 2004 nr 4
- Mrozowska B., Tarasiuk-Flodrowska A., *Oplata likwidacyjna w ubezpieczeniach na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym – aspekty praktyczne*, *Prawo Asekuracyjne* 2012, nr 4
- Nawracała J., *Aktualne problemy na rynku bancassurance*, *Prawo Asekuracyjne* 2008, nr 4
- Ochanowicz A., *Wady oświadczenia woli w projekcie Kodeksu cywilnego (1949)*, (w:) A. Ochanowicz A., *Wybór prac*, Warszawa 2007
- Orlicki M., *Pozycja prawna banku w ubezpieczeniach bancassurance*, *Prawo Asekuracyjne* 2008, nr 2
- Orlicki M., (w:) J. Panowicz-Lipska (red.), *System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, t. 8, Warszawa 2004
- Pokrzywniak J., *Broker ubezpieczeniowy – ubezpieczający – ubezpieczyciel*, Bydgoszcz–Poznań 2005
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2005
- Radwański Z., (w:) Z. Radwański (red.), *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. 2, Warszawa 2002
- Romanowski M., Romanowski G., *Kilka refleksji w sprawie opłaty likwidacyjnej w umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 2014, nr 1
- Serwach M., *Podstawy oraz zasady odpowiedzialności brokera ubezpieczeniowego*, *Prawo Asekuracyjne* 2014, nr 3
- Szczepeńska M., *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Warszawa 2011
- Wolter A., (w:) A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001

Evasion of Legal Effects of the Unit-Linked Life Insurance Contract Based on Error or Deception

The article contains an analysis of possible evasion of the effects of the declaration of will, made by the policyholder due to an error or deception, while concluding the unit-linked life insurance contract and probable consequences of the conclusion of the insurance contract loaded with these defects. It is very important because of the complexity of investment insurance contracts. Consequently, practical and legal doubts arise, which are related to both the conclusion of such an agreement and the termination of insurance relation before the end of the period for which it has been signed.

It seems that the construction of error and deception can apply to unit-linked life insurance contracts and consequences of conclusion of the agreement loaded with these faults may be crucial for insurance undertakings. In view of the growing client dissatisfaction with the effects of these contracts, the issue has become of interest to regulators and consumer protection authorities, and has been included in the legislative work at both Polish and European levels.

Keywords: unit-linked life insurance, defect of the declaration of will, deception, informative duties of an insurance company.